

# Osmanlı Dönemi'nde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları\*

Ali Açikel\*\*

## Öz

XII. asırdan itibaren Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Tokat şehrinde cami, mescid, medrese, imaret, zâviye, han, hamam ve türbe gibi çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Tokat'ın doğu-batı, güney-kuzeye giden yol güzergâhında bulunması, ılıman iklimi ve verimli tarım toprakları ile zengin bir sosyo-ekonomik potansiyele sahip olmasının rolü büyüktür. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir.

Bu makalede Osmanlı döneminde Tokat'ta mevcut olan zengin vakıf eserleri arasından örnek bir çalışma olarak sadece Ali Paşa Camii vakıfları ele alınacaktır. Bu cami vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmalar başlangıcından günümüze bu caminin vakıf akarlarını incelememektedir. Bu cami XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 caminin en büyüğü olup Sivas Valisi Temerrüd Ali Paşa tarafından 1570'lerde inşa ettirilmiştir. Caminin bakım ve onarımı ile görevlerinin maaşı için zengin vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Ayrıca bazı hayır sahipleri cami için ilave vakıflar kurmuşlardır. İncelemenin amacı, Ali Paşa Camii vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

**Anahtar kelimeler:** Tokat, Cami, Vakıf, Osmanlı, Ali Paşa, Muhasebe.

## Waqfs of Ali Pasha's Mosque in Tokat During the Ottoman Period

### Abstract

Many religious, social, economic and cultural works such as mosque, small mosque, seminary school, soup kitchen, convent, caravansary, public bath and tomb were constructed in the city of Tokat during the Danismendid, Seljukid and Ottoman periods since XIIth century. The rich social and economic potential of Tokat with its position on east-west and south-north roads, its warm climate and fertile agricultural lands are amongst the main reasons for constructing such works of great variety. As generally seen throughout the Ottoman Empire, these religious, social, economic and cultural works built in Tokat have continued their existence by means of waqfs revenues.

In this article, of the many waqfs studies existing in Tokat, only the waqfs of Ali Pasha's Mosque will be dealt with as an example from the Ottoman period. Although there exist a number of studies on this mosque's waqfs, these works do not examine the revenues of these waqfs from the beginning until the present day. This mosque is the biggest of the 17 others built in the city-centre of Tokat between the XIIth and XXth centuries. The mosque was built in 1570's by the governor-general of Sivas, Temerrüd (Obstinate) Ali Pasha. Large amount of revenues of waqfs were allocated to the repair and maintenance of the mosque and the salaries of its staff. In addition, some philanthropists established waqfs dedicated only to this mosque. The study aims to examine the waqfs of Ali Pasha's Mosque in every aspects and contribute to the social and economic history of Tokat.

**Keywords:** Emir Sultan, Bursa, Waqf, Kulliye.

\* DOI: 10.16971/vakiflar.595515; Bu makale, Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu (18 – 20 Ekim 2018 / TOKAT)'na sunulan fakat yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş halidir.

*Makale Türü / Article Type:* Araştırma Makalesi / Research Article

*Makalenin Geliş Tarihi / Received Date:* 23.07.2019

*Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date:* 17.10.2019

*Makale Rapor Durumu:* Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

*Article Report Status:* The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

\*\* Prof.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT. E-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-9477-6923.

## 1. Giriş

XII-XIV. asırlar arasındaki Danişmentliler ve Selçuklular dönemlerinde Tokat şehrinde çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel vakıf eserleri vücuda getirilmiştir (Yinanç, 1998; Gökbilgin, 1974; Turan, 1980; Wolper, 1994; Kucur, 1993). Şehirdeki bu imar ve inşaa faaliyetleri, XV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemden kalan tapu tahrir defterleri, vakfiyeler, vakıf defterleri, diğeer arşiv belgeleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu eserlerin çokluğu, bir bakıma Tokat şehrinin maddi zenginliği ile alakalıdır. Bu maddi zenginlik, şehrin doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ikliminin ılımanlığı ve tarım topraklarının verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291). Şehrin bu sosyal ve ekonomik potansiyeli çok sayıda vakıf eserin kurulmasına ve daimi olarak hizmet sunmasına imkân sağlamıştır.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir. Vakıf kelimesinin terim olarak anlamı bir mal veya mülkün sevap kazanmak gayesiyle doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir.<sup>1</sup> Bu tahsis dinî ve hayri eserler yaptırmak ve bunların ihtiyaçları için yeterli miktarda gelirler bağlamak şeklinde olabileceği gibi çok daha farklı alanlarda da olabilmektedir.

Bu çalışmada Tokat'ta XVI. yüzyılda inşa edilen ve zengin gelir kaynakları bulunan Ali Paşa Camii vakıfları üzerinde durulacaktır. Bu cami ve vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar (Gabriel, 1934: 91-92; Uysal, 1987: 346-352; Yavi, 1986: 77-78; Eyice, 1989: 430-431; Seçgin, 1993: 115-116; Çelik, 1999: 40; Tunca, 2000: 43-52; Şimşirgil, 2003: 94-96; Gündoğdu vd, 2006: 70-74; Erkara, 2010: 184-209) bulunmakla birlikte caminin bütün vakıflarını ele alan hususi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü sanat tarihçileri tarafından yapılmış olup caminin mimari özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Caminin vakıflarından söz eden çalışmalar ise belirli bir asrı ya da zaman dilimini esas almışlar ve sınırlı kaynaklardan istifade etmişlerdir. Tespitlerimize göre, XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde 17 cami inşa edilmiş olup bunların en büyüğü Ali Paşa Camii'dir. Vakit namazların yanında "cuma" ve "bayram" namazlarının da kılındığı ve hatibin hutbe okuması için minberi olan büyük yapılara cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan mabetlere mescit denilmektedir (Önkale ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Bu makalede önce camiye tanımlayan genel bilgiler verilecek; daha sonra vakıfları üzerinde durulacaktır. Caminin mimari özellikleri birçok çalışmaya konu olduğu için tekrar edilmeyip sadece özetlenecektir. Çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın kaynakları, dönemin arşiv malzemesi ve araştırma eserlerdir. İncelemenin esas amacı, Ali Paşa Camii vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bir bütün halinde ele alıp Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

## 2. Ali Paşa Camii'nin Tarihçesi

Osmanlı döneminde Yaşmeydan Mahallesi'nde, günümüzde Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeybatısında yer alan Ali Paşa Camii'nin bânisi Ali Paşa hakkında farklı fikirler ileri sürülmüşse (Şimşirgil, 1990: 102-103; 2003: 94) de Erhan Afyoncu'nun yaptığı en son çalışmaya göre, onun II. Selim zamanında (1566-1574) Erzurum valisi olan Temerrüd Ali Paşa olduğu kesinlik kazanmıştır (Afyoncu, 2001: 1007-1015). Caminin inşasına Tokat'ın Yaşmeydan Mahallesi'nde Ulu Cami'nin vakfı olan bir arazi üzerinde<sup>2</sup> 1572'de Ali Paşa'nın ölümünden önce başlanmış, muhtemelen 1577 yılından evvel tamamlanmıştır (Afyoncu,

1 Vakfın farklı tanımları için bk. Şemseddin Sami (1317: 1495-6); Yediıldız (1986: 153), (2003: 8-10); Sertoğlu (1986: 105).

2 1574 yılı itibarıyla bu arazi için Ali Paşa Camii Vakfı'ndan Ulu Camii vakfına yıllık 305 akçe ödenmekteydi. Bk. TK. KKA. Evkaf Defteri 583, 28b.

2001: 1021-1023). Yapı, kuzeyindeki türbe ve doğusundaki çifte hamamı ile bir külliye niteliği taşımaktadır. Gülbahar Hatun/Hatuniye Camii ile birlikte Tokat'taki en önemli Osmanlı eseridir. Yontma taştan inşa edilen cami, kalın ve derin ayakların sınırladığı nişlerle genişletilmiş, tek kubbe ile örtülü kare planlı bir esas ibadet mekânı ile kuzeyindeki yedi bölmeli son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesine bitişik minare-den oluşmaktadır (Gabriel, 1934: 91-92; Uysal, 1987: 346-352; Yavi, 1986: 77-78; Eyice, 1989: 430-431; Seçgin, 1993: 115-116; Tunca, 2000: 43-52; Şimşirgil, 2003: 94-96; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 70-74; Erkara, 2010: 184-209).

1939 ve 1943 depremlerinde büyük hasar gören caminin onarımı 1953 yılında tamamlanmıştır (Akyüz vd., 2010: 37). 1999 yılında, caminin bir kısmında onarım ve çevre düzenlemesi yapılmıştır (Çelik, 1999: 40). Son olarak, 2018 yılında tekrar restorasyonuna başlanan cami 1 Mart 2019 tarihinde yeniden ibadete açılmıştır.<sup>3</sup>

### 3. Ali Paşa Camii Vakıfları

Ali Paşa Camii'nin bizzat Ali Paşa'nın tesis ettiği vakfı ile diğer şahısların zamanla bu camiinin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Burada önce Ali Paşa'nın kendi camisi için tesis ettiği vakfı üzerinde durulacaktır.

#### 3.1. Ali Paşa'nın Cami Vakfı

Ali Paşa'nın Cami Vakfı ile ilgili 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Cami vakfının akarlarına ait bilgiler aynı tarihli 14 numaralı Sivas sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nde Tokat kazasına ait kısımdan önce kaydedilmiştir.<sup>4</sup> Bu kayıtlara göre hazırlanan Ali Paşa Camisi'nin akarları, görevlileri ve bunların ücretleri şöyledir (Tablo 1): Ali Paşa Camii'nin Tokat, Niksar, Zile, Erzurum ve Çorum'da akarları olduğu görülmektedir. 14 numaralı Sivas Mufassal Tapu Tahrir Defterinde bu akarların sağladığı gelirler yazılmamıştır. Defterde vakfiye dökümünde belirtildiği üzere, bu akarların bir bölümü, vâkıf Ali Paşa'nın Erzurum'dan gönderdiği 15.000 altının murâbahası ile vakfın mütevellisi Hacı Dursun tarafından kimi yeniden inşa olunarak kimi de satın alınmak suretiyle oluşturulmuştur (Afyoncu, 2001: 1028). Cami vakfının 25 farklı meslek erbabından toplam 67 kişiden oluşan bir görevli kadrosu bulunmaktadır. Bunlara gündelik olarak toplam 162,5 akçe ödenmektedir. Bu bilgiler ışığında Ali Paşa Cami Vakfı'nın Tokat'taki en büyük vakıflardan birisi olduğu söylenebilir.

17. ve 18. yüzyıllarda Ali Paşa Cami Vakfı'na ait muhasebe kayıtları arşivlerde tespit edilememiştir. Ancak caminin görevlileri ile alakalı birçok belgeye rastlanılmaktadır. Cami vakfı görevlilerinin atamaları hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA)'nde Hurufat Defterleri'nde pek çok tevcih kaydı mevcuttur.<sup>5</sup> Aynı asırlara ait cami vakfı görevlilerinin atamalarına dair Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nin İbnü'l-Emin Evkaf ve Cevdet Maarif fonlarında bazı belgeler yer almaktadır.<sup>6</sup> Yine aynı arşivde yer alan Sivas Ahkâm Defterlerinde Ali Paşa'nın Cami Vakfı görevlileri ile ilgili şikâyet hükümleri bulunmaktadır (BOA. SAD. Nr. 5: 202/1-2; BOA. SAD. Nr. 10: 255/2, 275/3; BOA. SAD. Nr. 14: 129/1; BOA. SAD. Nr. 17: 332/2).

3 <https://www.haberler.com/tokat-restore-edilen-ali-pasa-camisi-ibadete-11792522-haberi/>

4 Afyoncu, a.g.m., s. 1023'den naklen: TK. KKA. TD nr. 14, s. 138a.

5 Örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: VGMA. Mf. Nr. 3, s. 100/306; 259, s. 64/1; 259, s. 74/4; 449, s. 45/59; 481, s. 124/62.

6 Örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: BOA. İ.E. Evkaf nr. 3078; 3648; BOA. Cevdet Maarif nr. 594; 7633.

**Tablo 1.** *Ali Paşa Cami Vakfı'nın 1574 Yılı Akarları ve Görevlileri (Afyoncu, 2001: 1028-1030)*

|                           |                                                                   |
|---------------------------|-------------------------------------------------------------------|
| <b>Tokat'taki akarlar</b> | Çifte hamam (Tokat şehir merkezinde)                              |
|                           | 3 adet müstakil ev (hamamın yanında)                              |
|                           | Saraydar isimli bostan                                            |
|                           | Saray denilen ve Ali Paşa tarafından tamir ettirilen ev           |
|                           | 1 adet hamam (Ali Paşa tarafından tamir ettirilen ev yakınında)   |
|                           | Yar Ahmed oğlu Calabverdi'nin evleri (Meydan Mahallesinde)        |
|                           | 1 çiftlik (Kazabad'a bağlı Uluoba köyünde)                        |
|                           | Alın köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 1/2 malikânesi <sup>7</sup> |
|                           | 4 adet zergerân (kuyumcu) dükkânı (Tokat şehir merkezinde)        |
|                           | Boyahane dükkânı (Tokat şehir merkezinde)                         |
|                           | Sehin? çeşmesi                                                    |
|                           | Bazı emlak (Tokat ahalisinden)                                    |
|                           | Heze köyü (Tokat/Tozanlı nahiyesinde) 1/2 mâlikânesi              |
|                           | Kınık köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 1/4 mâlikânesi             |
|                           | Alemdar köyü (Tokat/Kafirni nahiyesinde) 3/8 mâlikânesi           |
|                           | 2 adet kervansaray                                                |
|                           | 1 adet nalbant dükkânı                                            |
| <b>Zile'deki akar</b>     | Kabaklar köyü (Zile/Hüseyinabad nahiyesinde) 1/4 mâlikânesi       |
| <b>Çorum'daki akarlar</b> | Çifte hamam (Çorum şehir merkezinde)                              |
|                           | 1 hamam (Çorum'a bağlı Ilıca köyünde)                             |
|                           | Dükkânlar (Çorum şehir merkezindeki hamamın çevresinde)           |
| <b>Niksar'daki akar</b>   | Korlos/Yahyalı köyü (Niksar nahiyesinde) mâlikânesi               |
| <b>Erzurum'daki akar</b>  | Çifte hamam (Erzurum şehir merkezinde)                            |

7 Malikâne tabiri, Osmanlı Devleti'nin Sivas eyaleti ve bazı eyaletlerde "mâlikâne-divânî sistemi" adıyla uyguladığı çifte vergileme rejimi ile ilgilidir. Selçuklu sultanları ve küçük beyliklerin idarecileri yerel beylere çok sayıda kırsal yerleşim yerinin vergi toplama haklarını verdiklerinden, Osmanlılar 1393-1398 yılları arasında Rum/Sivas eyaleti topraklarını ilhak ettiklerinde yerel beylerin vergi toplama haklarını ve imtiyazlarını kabul ederek bölgede farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemi uygulamaya başladılar. Bu mali uygulama, bir vergi birimi (köy veya mezra) gelirinin *divânî hisse* ve *malikâne hisse* olarak paylaşıldığı "malikâne-divânî sistemi" idi. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmisti. Başka bir ifade ile bu sistem altında köylüler divânî hisse ve malikâne hisse olarak iki öşür ödediler (Barkan, 1939: 119-184; 1980: 151-208).

| Görevli ücretleri    | Akçe       | Görevli ücretleri                                | Akçe |
|----------------------|------------|--------------------------------------------------|------|
| Vâiz                 | 6          | Salâ-hân                                         | 1    |
| İmam ve hatib        | 10         | Mu'arraf                                         | 2    |
| İmam                 | 5          | Mü'ezzin (2 kişi)                                | 8    |
| Muallim              | 3          | Nâzır                                            | 3    |
| Halife               | 1,5        | Nokta-güzar                                      | 1    |
| Bevvabîn (kapıcılar) | 8          | Muvakkıt                                         | 3    |
| Ser-mahfil           | 2          | Kayyum (2 kişi)                                  | 6    |
| Hafız (8 kişi)       | 8          | Çâhken                                           | 2    |
| Hoş-hân              | 2          | Sirâci                                           | 2    |
| Türbe-hân            | 3          | Kâtip                                            | 3    |
| Yasin-hân            | 1,5        | Câbi (2 kişi)                                    | 6    |
| Tebareke-hân         | 1          | Meremmetçi (Tokat'taki cami ve hamam için)       | 3    |
| Amme-hân             | 1          | Meremmetçi (Erzurum'daki hamam için)             | 2    |
| Kürsi-hân            | 1          | Câbi ve kâtip (1 kişi) (Çorum'daki akarlar için) | 3    |
| Cüz'hân (30 kişi)    | 60         |                                                  |      |
| Toplam               | 117,5      |                                                  | 45   |
| Genel toplam         | 162,5 akçe |                                                  |      |

19.asrın ilk yarısına ait Tokat Şer'îye Sicillerinde (TŞS) Ali Paşa'nın Cami Vakfı muhasebe kayıtları mevcuttur. 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarına (TŞS 53: 26-27/2, 45/1, 114/1, 134-133/4, 154/1) göre, caminin vakıf gelirleri, görevlileri ve ücretleri aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, evvela Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın gelirlerinin 1574'te olduğu gibi hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, 1574-1840 yılları arasındaki dönemde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Söngüt ve Ohtab köyleri mâlikâne gelirleri 1574 yılı vakfiye dökümünde yer almazken 1838 ve 1839 yılları muhasebelerinde mevcuttur. Bu durum zamanla akarlar da tebeddülât (takas) vuku bulduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet üreten görevlilerin sayısı 1574-1840 döneminde azalmış gözükmemektedir. Ayrıca, 23 Zilkade 1255/28 Ocak 1840 tarihinde Şerife bint Ağa-zâde Mehmed Çavuş tarafından Ali Paşa Cami hitâbet ve seccâde-nişînliğine şart koşulan bir vakıf tesis edilmiştir (TŞS 53: 145/1). Bu nedenle 1840 yılı vakıf görevliler listesine seccade-nişinlik vazifesi de eklenmiştir. Son olarak, 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinden görevlilere aktarılan giderlerin toplam 42 hisse üzerinden her bir görevliye hisse miktarına göre dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Mesela, müteveliye 8 hisse kadar ücret tahakkuk ettirilmiştir.

**Tablo 2.** Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın 1836-1840 Yılları Arası Gelir ve Giderleri

| Hububat Gelirleri /Yıllar                    | 1836                     | 1837                 | 1838        | 1839             | 1840              |
|----------------------------------------------|--------------------------|----------------------|-------------|------------------|-------------------|
| İlpit köyü (Kafirni nahiyesi) 1/2 mâlikânesi | 47                       | 235                  | 80          | 59,5             | 275,5             |
| Kınık köyü (Kafirni nahiyesi) 1/4 mâlikânesi | 26                       | 173,5                | 100         | 288              | 343,5             |
| Heze köyü (Tozanlu nahiyesi) 1/2 mâlikânesi  | 14                       | 134                  | 64          | 87               | 266               |
| Tahtalu mezra'ası (Komanat nahiyesi) geliri  | 17                       | 401                  | 100         | 0                | 219               |
| Durak köyü (Kazabad nahiyesi) mâlikânesi     | 18,5                     | 80                   | 0           | 49               | 0                 |
| Söngüt köyü (Kazabad nahiyesi) mâlikânesi    | 0                        | 0                    | 100         | 0                | 0                 |
| Ohtab köyü (Komanat nahiyesi) geliri         | 0                        | 0                    | 0           | 100              | 0                 |
| Erükdaryeri mezra'ası geliri                 | 0                        | 0                    | 0           | 0                | 0                 |
| <b>Toplam</b>                                | <b>122,5<sup>8</sup></b> | <b>1023,5</b>        | <b>444</b>  | <b>583,5</b>     | <b>1104</b>       |
| İcar Gelirleri /Yıllar                       | 1836                     | 1837                 | 1838        | 1839             | 1840              |
| Ali Paşa Hamamı (Tokat'ta)                   | 540                      | 600                  | 600         | 600              | 600               |
| Ali Paşa Hamamı (Çorum'da)                   | 360                      | 400                  | 0           | 400 <sup>9</sup> | 400 <sup>10</sup> |
| Meydan mahallesinde vâki' dükkânların icarı  | -                        | -                    | -           | -                | 23                |
| <b>Toplam</b>                                | <b>900</b>               | <b>1000</b>          | <b>600</b>  | <b>600</b>       | <b>623</b>        |
| <b>Nakledilen toplam</b>                     |                          | 600<br>1023,5<br>444 |             | 583,5            | 1104              |
| <b>Genel toplam</b>                          | <b>1500</b>              | <b>2023,5</b>        | <b>1044</b> | <b>1183,5</b>    | <b>1727</b>       |

| Giderler/Yıllar                                  | 1836        | 1837          | 1838       | 1839         | 1840         |
|--------------------------------------------------|-------------|---------------|------------|--------------|--------------|
| Evkâf-ı Hümâyûn öşrü                             | 12,5        | 202,5         | -          | -            | -            |
| Şahnelik <sup>11</sup> ve nakliye                | 10          | 323           | 200        | 220          | -            |
| Câmi ve hamamın mâ'-ı cârisi (su) masrafları     |             | 757           | 310        | 0            | -            |
| Muhasebe harcı                                   |             |               | 62,5       | 58           | 152,5        |
| Vakfın rakabesi borcuna mahsûb                   |             |               | 191,5      | 0            | -            |
| Tokat'daki hamamın rakabesine                    |             |               |            | 370          | -            |
| Ehl-i mürtezika hissesi                          |             |               |            | 175,5        | -            |
| Çorum'daki hamam ve Ali Paşa Câmi'nin rakabesine |             |               |            |              | 600          |
| <b>Toplam</b>                                    | <b>22,5</b> | <b>1282,5</b> | <b>764</b> | <b>823,5</b> | <b>752,5</b> |

8 Bu miktarın 22,5 rublağı masraflara ayrıldıktan sonra kalan 100 rublağı satılarak 600 kuruş elde edilmiş ve bu para vakfa âit hamamların tamiri masrafına mahsûben te'diye olunmuştur.

9 Rakabesine sarf olunmuştur.

10 Rakabesine sarf olunmuştur.

11 Şahnelik, şahneye yani mahsul öşrünü toplayan görevliye verilen ücreti ifade etmektedir (bk. Pakalın, 1983-III: 305).

| Görevli ücretleri/Yıllar                                    | 1836                   | 1837                    | 1838       | 1839       | 1840        |
|-------------------------------------------------------------|------------------------|-------------------------|------------|------------|-------------|
|                                                             | Yevmî akça             | Kuruş                   | Kuruş      | Kuruş      | Kuruş       |
| Mütevelli                                                   | 8                      |                         |            |            |             |
| Türbe-hân                                                   | 3                      |                         |            |            |             |
| Cüzhân                                                      | 1                      |                         |            |            |             |
| Ser-mahfil                                                  | 1,5                    |                         |            |            |             |
| Muvakkıt                                                    | 2                      |                         |            |            |             |
| Mü'ezzin (evkât-ı hamse)                                    | 4                      |                         |            |            |             |
| Cüzhân (1/2 hisse)                                          | 0                      |                         |            |            |             |
| Cüzhân                                                      | 0                      |                         |            |            |             |
| Câbi                                                        | 5                      |                         |            |            |             |
| İmâm (1/2 hissenin 1/6'sı)                                  | 0                      |                         |            |            |             |
| Nâzır (1/2 hissenin 1/6'sı)                                 | 2                      |                         |            |            |             |
| Seccâde-nişîn                                               | 1,5                    |                         |            |            |             |
| Vâiz                                                        | 0                      |                         |            |            |             |
| Cüzhân (eczâ)                                               | 2                      |                         |            |            |             |
| Mü'ezzin-i Salâ ve ferrâş                                   | 1,5                    |                         |            |            |             |
| Cüzhân                                                      | 0,5                    |                         |            |            |             |
| İmâm (1/4 hisse), Yâsin-hân (1/2 hisse), cüzhân (1/2 hisse) | 0                      |                         |            |            |             |
| Hâfız Sâlih                                                 | 10                     |                         |            |            |             |
| <b>Toplam</b>                                               | <b>42<sup>12</sup></b> | <b>741<sup>13</sup></b> | <b>280</b> | <b>360</b> | <b>1375</b> |

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)'nde 1875-1895 yılları arasında yer alan Vakıf Muhasebe Defterlerinde de Ali Paşa'nın Cami Vakfı muhasebe kayıtlarına rastlanmaktadır. Örnekleme yöntemi ile seçilen iki adet deftere (T. VBMA. Muh. Def. Nr. 1: 6; T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8: 105) göre, caminin vakıf gelirleri, görevlileri ve ücretleri tespit edilmiştir (Tablo 3. ve 4). Aşağıda verilen Tablo 3 ve 4'teki veriler genel olarak incelendiğinde, ilk olarak, Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinin 1574 yılı ve 1574-1840 yılları arasındaki dönemde olduğu gibi hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, önceki devirlerde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Ohtab köyü mâlikâne geliri 1574 yılı vakfiye dökümünde yer almaz ve 1838-1839 yılları muhasebelerinde mevcutken 1875 yılı muhasebe kaydında girilmemiştir. Bu durum zamanla akarlarda tebeddülât (takas) vuku bulduğunu ya da muhasebe kayıtlarının eksik olduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet eden görevlilerin sayısında bazı görevlerin birkaç kişi arasında paylaşılması sebebiyle 1836-1895 döneminde artmış gözükmemektedir. Ayrıca bazı görevlilerin birden fazla vazifede hisse sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Abdullah Efendi, tevliyet görevinin yanı sıra na'at-hânlık vazifesini üstlenmiştir. Son olarak, 53 numaralı sicildeki 1836-1840 yılları vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı'ndan görevlilere aktarılan ücret-

12 Vakfa âit Tokat ve Çorum'daki hamamların tamirine 7355 kuruş sarf olunmuş olduğundan, şart-ı vâkıf gereği rakabe önce geldiğinden bu seneki gelirler borçtan düşülmüş, geriye 5855 kuruş borç kaldığından bu borç ödeninceye kadar mütevelli ve ehl-i mürtezika hisse verilemeyeceği defterde kayd olunmuştur.

13 Masraflardan kalan 741 kuruşun mütevelli, hademe ve ehl-i mürtezika arasında teâmül-i kadîm üzere taksim edilmek üzere kendilerine teslim edildiği belirtilmiş ve dökümü verilmemiştir.

lerin toplam 42 hisse üzerinden dağıtım uygulaması 1875 yılı sonrasında da devam etmiştir. Mesela, mütevellîye 8 hisse kadar ücret ödenmesi aynen muhafaza edilmiştir.

**Tablo 3.** *Ali Paşa'nın Camii Vakfı'nın 1875 Yılı Gelir ve Giderleri*

| <b>Gelirler</b>                           | <b>Kuruş</b> | <b>Para</b> |
|-------------------------------------------|--------------|-------------|
| Tahtalu köyü (Komanat) mâlikânesi         | 10242        | 20          |
| Kınık köyü (Kafirni) 1/2 mâlikânesi       | 3463         | 0           |
| İlpit köyü (Kafirni) 1/2 mâlikânesi       | 876          | 0           |
| Durak mezrası (Söngüt/Kazabad) mâlikânesi | 404          | 0           |
| Alemdar köyü (Kafirni) mâlikânesi         | 260          | 0           |
| Uluoba icarı                              | 125          | 0           |
| Zemin icarı                               | 250          | 0           |
| Çifte hamam (Tokat'ta) icarı              | 3625         | 0           |
| Çifte hamam (Çorum'da) icarı              | 5480         | 0           |
| Toplam                                    | 24725        | 20          |

| <b>Giderler</b>                                                                                               | <b>Kuruş</b> | <b>Para</b> |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|-------------|
| Câmi-i şerîfin kurşunlarına masraf                                                                            | 475          | 0           |
| Kapıların demirlerine burma                                                                                   | 155          | 0           |
| Caminin ve kademhanelerin (tuvaletler) suyollarına masraf                                                     | 525          | 0           |
| Mekteb tahtaları ve sair mahallerine masraf                                                                   | 555          | 0           |
| Hamamın ma'-i câri ve ebniyelerine masraf                                                                     | 596          | 0           |
| Câmi-i şerîfin kandillerine ve sairesine masraf                                                               | 225          | 0           |
| 8 sehim Derviş Ahmed Efendi'nin tevliyet vazifesi                                                             | 3208         | 35          |
| 3 sehim Derviş Ahmed Efendi'nin na'at-han vazifesi                                                            | 1604         | 17,5        |
| 3,5 sehim Hafız Şerif Efendi'nin imamet, devirhân ve cüz'hân vazifesi                                         | 1871         | 34          |
| 4,5 sehim Ebubekir Efendi'nin imamet, cüz'hân ve Yasin-hân vazifesi                                           | 2406         | 26,5        |
| 7 ve 3 rub' sehim Mehmed, Mustafa ve Abdurrahman Efendilerin imamet, mü'ezzin, muvakkıt ve cüz'hân vazifeleri | 4144         | 31,5        |
| 4,5 sehim Mehmed Emin Efendi'nin sıbyan muallimliği ve mekteb halifeliliği vazifesi                           | 2406         | 26,5        |
| 5 sehim Salih Efendi'nin ferraş ve cüz'hân vazifesi                                                           | 2674         | 2,5         |
| 3 sehim Ali Efendi'nin çâhkânlık vazifesi                                                                     | 1604         | 17          |
| 0,5 sehim Ali el-Gazi Efendi'nin vâ'izlik vazifesi                                                            | 267          | 16,5        |
| 0,5 sehim Mustafa ve Süleyman Efendilerin cüz'han vazifesi                                                    | 267          | 16,5        |
| 3 rub' sehim hattat Ömer Efendi'nin Amme ve Mülk-hân vazifesi, münhal                                         | 401          | 5           |
| 0,5 sehim Yahya Efendi'nin devirhân vazifesi, münhal                                                          | 267          | 16,5        |
| Rüsûmât                                                                                                       | 1069         | 25          |
| Toplam                                                                                                        | 24725        | 30          |

**Tablo 4. Ali Paşa Camii Vakfının 1895 Yılı Gelir ve Giderleri**

| Gelirler                                                                                                | Kuruş | Para |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|------|
| Tahmis bedeli (2/3 hissesi) <sup>14</sup>                                                               | 2610  | 0    |
| Giderler                                                                                                | Kuruş | Para |
| 8 sehim Abdullah Efendi'nin tevliyet vazifesi                                                           | 373   | 0    |
| 3 sehim Abdullah Efendi'nin na'at-hân vazifesi                                                          | 186   | 10   |
| 4,5 sehim Benli-zade Bekir Efendi'nin imamet, cüz'hân ve Yasin-hân vazifesi                             | 279   | 20   |
| 7 ve 3 rub' sehim Mustafa ve Abdurrahman Efendilerin imamet, müezzinlik, muvakkıt ve cüz'hân vazifeleri | 481   | 20   |
| 4,5 sehim Hacı Emin Efendi'nin sıbyan muallimliği ve mekteb halifeliliği vazifesi                       | 279   | 20   |
| 2 ve rub' sehim Hafız-zâde İzzet Efendi'nin imamet, Amme ve Mülk-hân vazifesi                           | 139   | 30   |
| 2 sehim Nebi-zâde Hafız Mustafa Efendi'nin imamet ve devirhan vazifesi                                  | 124   | 10   |
| 0,5 İmam-zâde Hasan Efendi'nin vâ'izlik vazifesi                                                        | 31    | 10   |
| 1 sehim Ceyb Efendi-zâde Hafız Ali Efendi'nin devirhân vazifesi                                         | 62    | 10   |
| 0,5 sehim Muhsin Efendi-zâde Mustafa ve Süleyman Efendilerin cüz'han vazifesi                           | 31    | 10   |
| 5 sehim Salih Efendi'nin cüz'hân, salâ-hân ve ferraş vazifesi                                           | 310   | 20   |
| 3 sehim çahgân Alim Ağa'nın Çâhkânlık vazifesi                                                          | 186   | 20   |
| Muhasebe harcı                                                                                          | 124   | 20   |
| Toplam                                                                                                  | 2610  | 00   |

### 3.2. Ali Paşa Camii'nin Diğer Vakıfları

17. yüzyıldan itibaren Ali Paşa Camii giderleri için bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar kuruluş tarihlerine göre aşağıda verilmiştir.

**a) Seyyid Mehmed Çelebi oğlu Seyyid Ali Paşa Vakfı:** Seyyid Ali Paşa, 1022/1614 tarihli vakfiyesinde,<sup>15</sup> vakfı gelirlerinden Ali Paşa Camii'nin aydınlatılmasında kullanılmak üzere kandil yağı ücreti verilmesini ve Ramazan ayında caminin mihrabı önüne konulup aydınlatmada kullanılmak için herbiri 15'er okka iki adet bal mumu alınmasını şart koşmuştur (TŞS 65: 169; VGMA Mf 600: 172/205; Tunca, 2000: 49).

**b) Kibleli Mustafa Paşa Cüzhan Vakfı:** Mustafa Paşa, 1072/1662 tarihli vakfiyesine<sup>16</sup> göre, Tokat'ta Meydan Mahallesi'nde yaptırdığı iki hanını vakfederek icar gelirinden Cami-i Kebir'de sabah namazından sonra 30 cüzhan tarafından birer cüz Kur'ân-ı Kerîm okunmasını, vâkıfa ve ailesine dua etmelerini, bu 30 cüzhandan birinin günlük bir akçe ile noktacı tayin edilerek cüzhanları kontrol etmesini, sıklıkla cüz okumaya gelmeyenlerin görevlerine son verilerek yerlerine münasip cüzhan atanmasını istemiştir. Hurufat Defterleri ile Tokat Şer'îye Sicilleri kayıtlarına göre, Kibleli Mustafa Ecza Vakfı'ndan 1168/1754 yılından

14 19. yüzyılın ikinci yarısında Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı vakıfların gelirlerini toplamak için Osmanlı Maliyesi tahmis bedeli uygulamasına geçmiştir. Maliye Nezareti tarafından toplanan gelirlerden vakıflara "kura bedelâtı" adıyla maktu bir bedel ödenmeye başlanmıştır. Bedel takdirinde vakıf köyler ve mezraların devletçe zapt olunmadan önceki beş senelik öşür hasılatı beşe bölünerek ortalama bedel esas alınmış ve buna tahmis usulü adı verilmiştir. Bazı vakıflarda maktu bedel olarak tahmisin tamamı, bazılarında tahmisin sülûsânı (2/3'ü), bir kısmında ise tahmisin sülûsü (1/3'ü) vakfa ödenmiştir (Abdurrahman Vefik, 1328: 268; Pakalın, 1983-III: 375-376).

15 Bu vakfiye, Ali Açık ve Abdurrahman Sağır tarafından yayımlanmıştır. Bk. Açık ve Sağır (2005, 203-206).

16 Bu vakfiye, Ali Açık ve Abdurrahman Sağır tarafından yayımlanmıştır. Bk. Açık ve Sağır (2005, 231-234).

itibaren Ali Paşa Camii için günlük 2 akçe vazifenin yarım hissesinden südüs (1/6) hisse cüzhanlık ve yine aynı vakfından günlük 2 akçe vazifenin yarım hissesinden südüs (1/6) hisse cüzhan nazırlığı görevleri ihdas edilmiştir (VGMA, 1092: 5; VGMA, 1082: 114; VGMA, 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA, 568: 26; VGMA, 537: 188; VGMA, 539: 207, 212; TŞS 4, 83/1).

**c) Hoca Sinan Ecza Vakfı:** Bu vakfın vakfiyesine ulaşılamadığından tesis tarihi kesin olarak bilinmese de Hurufat Defterleri ile Tokat Şer'iye Sicilleri kayıtlarından 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir cüz tilaveti için gelir sağladığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1082: 114; VGMA, 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA, 568: 26; VGMA, 537: 188; VGMA, 539: 207, 212; TŞS 4, 83/1).

**d) İsmihan Sultan Vakfı:** Bu vakfın vakfiyesi tespit edilemediğinden tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Hurufat Defterleri kayıtlarından 1168/1754 yılından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir cüz tilaveti için gelir sağladığı görülmektedir (VGMA 1092: 23, 29; VGMA, 1082: 110).

**e) Dede Ebubekir Vakfı:** Bu vakfın vakfiyesine ulaşılamadığından tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Hurufat Defterleri kayıtlarından 1171/1757 yılından itibaren mevcut olduğu ve Ali Paşa Camisi'nde bir devirhanlık görevi için gelir sağladığı anlaşılmaktadır (VGMA 1092: 2, 29; VGMA, 1083: 250; VGMA, 539: 210).

**f) Hacı Ahmed kızı Ümmühan Hatun Vakfı:** Ümmühan Hatun, 1226/1811 tarihli vakfiyesinde, Ali Paşa Camii için Berat gecelerinde 4,5 kuruşluk bir adet bal mumu alınması ve sevabının eşi, babası ve kendisine bağışlanmasını şart koşmuştur (Çelik, 1999: 40).

Bu vakıfların dışında Ali Paşa Camii'nde Tokat Voyvodalığı mukataası malından almak üzere haftada 3 gün yarım hisse Buhari-i Şerif tedris ciheti için 21 Recep 1221/4 Ekim 1806 tarihinde günlük 15 akçe tahsis edilmiştir (TŞS 10, 67/2).

#### 4. Sonuç

Ali Paşa Camii'nin bizzat Ali Paşa'nın tesis ettiği vakfı ile zamanla bu caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için diğer şahıslar tarafından kurulan vakıfları olduğu tespit edilmiştir.

Ali Paşa'nın kendi camisi için yaptığı vakfa dair veriler incelendiğinde, evvela Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nın gelirlerinin hububat ve icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak, 1574-1840 yılları arasındaki dönemde akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum zamanla akarlarda mahkeme kararı ile tebeddülât (takas) vuku bulduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, vakıf bünyesinde hizmet üreten görevlilerin sayısı bazı görevlerin birden fazla kişiye paylaştırılması sebebiyle zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu durum, Ali Paşa'nın Cami Vakfı'nda görevli sayısının artmasına neden olmuştur. Son olarak, 53 numaralı Tokat Şer'iye Sicilindeki 1836-1840 yılları arası vakıf muhasebe kayıtlarında Ali Paşa'nın Cami Vakfı gelirlerinden görevlilere aktarılan giderlerin toplam 42 hisse üzerinden her bir görevliye hisse miktarına göre dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu uygulama 1875 yılı sonrasında da devam etmiştir.

17. yüzyılın başlarından itibaren Ali Paşa Camii'ne diğer vakıflardan gelir tahsisi yoluyla ya da camide bazı hizmetler için vakıf kurma şeklinde ortaya çıkan toplam altı vakıf tespit edilmiştir. Bunlar: Seyyid Mehmed Çelebi oğlu Seyyid Ali Paşa Vakfı, Kibleli Mustafa Paşa Cüzhan Vakfı, Hoca Sinan Ecza Vakfı, İsmihan Sultan Vakfı, Dede Ebubekir Vakfı, Hacı Ahmed kızı Ümmühan Hatun Vakfı'dır. Bu vakıflarla ilgili muhasebe kayıtları tespit edilemediğinden onlar hakkındaki bilgiler sadece görevli atamaları ile sınırlıdır. Bu vakıfların dışında Ali Paşa Cami'nde Tokat Voyvodalığı mukataası malından almak üzere haftada üç gün yarım hisse Buhari-i Şerif tedris ciheti ihdas edilmiştir.

Ali Paşa Cami Vakfı'na ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır.

## Kaynaklar

### I. Arşiv kaynakları

#### Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. İ.E (İbnül Emin). Evkaf nr. 3078; 3648.

BOA. Cevdet Maarif nr. 594; 7633.

BOA. Sivas Ahkam Defteri (SAD) Nr. 5: 202/1-2; BOA. SAD 10: 255/2, 275/3; BOA. SAD 14: 129/1; BOA. SAD. Nr. 17: 332/2.

#### Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS 4, 83/1; TŞS 10, 67/2; TŞS. 53, s. 26 -27/2; TŞS. 53, s. 45/1; TŞS. 53, s. 114/1; TŞS. 53, s. 134-133/4; TŞS. 53, 145/1; TŞS. 53, s. 154/1. TŞS 65: 169;

#### Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi<sup>17</sup>

T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 1: 6; T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8: 105.

#### Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA 3:100/306; VGMA 259: 64/1, 74/4; VGMA 449: 45/59; VGMA 481: 124/62; VGMA 537: 188; VGMA 539: 207, 210, 212; VGMA 565: 10,11, 12, 20, 22; VGMA 568: 26; VGMA 1082: 110, 114; VGMA 1092: 2, 5, 23, 29.

VGMA Mikrofilm No 600: 172/205.

### II. Kitap ve Makaleler

Abdurrahman Vefik (1328). *Tekâlif Kavâidi*. İkinci Kısım, Dersaadet.

Açıklı, Ali ve Abdurrahman Sağırılı (2001). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*.1. Cild, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.

Afyoncu, Erhan (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyileri I Temerrüd Ali Paşa. *Belleten*, C. LXV (244): 1007-1030.

Akyüz, Abdurrahman vd.(2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat 2010.

Barkan, Ömer Lütfi (1939). Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2: 119-184 (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208).

Çelik, Reşat (1999). *Tokat Vakıfları(1757-1810)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erkara, Ayşe (2010). *Tokat Merkez'de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ethel Sara Wolper (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*. Doktora tezi, University of California.

<sup>17</sup> Bu arşivdeki belgeler ve defterler birkaç yıl önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Eyice, Semavi (1989). Ali Paşa Camisi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. II: 430-431.
- Gabriel, Albert (1934). *Monuments Turcs D'Anatolie*. II, Paris.
- Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yay.
- Gökbilgin, Tayyib (1974). Tokat. *İslam Ansiklopedisi (İA)*, XII/1: 401-412.
- Hamza Gündoğdu Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.
- Kucur, Sadi Süleyman (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- Turan, Osman (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi. *TDVİA*, C.7: 46-56.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. I-II-III*, İstanbul: MEB. Yay.
- Seçgin, Nuri (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. Enderun Kitabevi Yay.
- Şemseddin Sami (1987). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Şimşirgil, Ahmet (2003). XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1: 94-96.
- Şimşirgil, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: 259-315.
- Taşkın, Ünal (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunca, Aylin (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, A. O (1987). Tokat'taki Osmanlı Camileri. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara: 347-352
- Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*. İstanbul.
- Yedişildiz, Bahaeddin (1986). Vakıf. *İA*, C. XIII: 153-172.
- Yedişildiz, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. TTK Yay.
- Yinanç Mükrimin Halil, Danişmendliler. *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1988, s. 468-469.

### III. Elektronik kaynaklar

<https://www.haberler.com/tokat-restore-edilen-ali-pasa-camisi-ibadete-11792522-haberi/>  
(19.07.2019)